

e-ISSN: 2536-4596

KARE- Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi

KARE- International Journal of Literature, History and Philosophy

Başlık/ Title: Spinoza Felsefesinde Özgürlük

Yazar/ Author

Haluk Aşar

ORCID ID

0000-0002-0073-3250

Bu makaleye atıf için: Haluk Aşar, "Spinoza Felsefesinde Özgürlük", *KARE*, no.4 (2017): 17-35

To cite this article: Haluk Aşar, "Freedom in Philosophy of Spinoza", *KARE*, no.4 (2017): 17-35

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 28 Şubat 2019

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 21 Mart 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Nisan 2019

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Yazar: Haluk AŞAR*

Spinoza Felsefesinde Özgürlük

Özet: Tarih boyunca tartışılmış olan özgürlük, bir problem olarak önemini halen sürdürmektedir. En genel anlamıyla özgürlük ahlaki öznenin, kendi tercihlerine, akla dayalı kararlarına ve iradesinin buyruklarına göre eyleyebilmesi durumudur. Bu bakımdan özgürlük ahlaki öznenin bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte özgürlüğün ahlaki öznedeki nasıl ortaya çıktığı ise filozoflar tarafından farklı şekillerde cevaplanmıştır. Kimi filozoflar kişinin kendi potansiyelini gerçekleştirmesine bağlarken kimileri ise toplumsal bağlamda özgürlüğün ortaya çıkabileceğini düşünmüşlerdir. Bu bakımdan felsefe tarihi boyunca toplumsal, etik ve antropolojik açıdan özgürlüğün ortaya çıktığı görülmektedir. Bu makalenin amacı da "Toplumsal, Etik ve Antropolojik" tarzda özgürlük ayırımıyla hareketle, felsefe tarihinde özgürlük problemini kısaca inceledikten sonra Spinoza felsefesinde özgürlük problemini ele almaktır. Spinoza'nın özgürlük anlayışı hem toplumsal, etik ve antropolojik özgürlük açıklamalarına uymaktadır hem de özgürlüğün olmadığını söylediği için tüm özgürlük görüşlerinden de ayrılmıştır. Çünkü Spinoza'da özgürlük bir yanılsamadır, yani insanlar kendi eylemlerinin nedenlerini bilmediklerinden dolayı kendilerini özgür sanmaktadırlar. Ancak Spinoza'ya göre, nedenlerin bilgisine sahip kişi özgür bir insan olabilir.

Anahtar Kelimeler: Spinoza, Nedensellik, Tanrı, İrade, Özgürlük

Freedom in Philosophy of Spinoza

Abstract: Freedom that has been discussed throughout history maintains its importance as a problem. In the most general sense, freedom is the case where the moral subject can act according to his own choices, his rational decisions and his will. In this respect, freedom emerges as a feature of the moral subject. However, the emergence of freedom in the moral subject has been answered differently by philosophers. Some philosophers attributed it to the realization of one's own potential, while others thought that freedom could emerge in the social context. In this regard, throughout the philosophical history it is observed that freedom has emerged in social, ethical and anthropologic aspects. The aim of this article is to evaluate the problem of freedom in Spinoza's philosophy after briefly examining the problem of freedom in the history of philosophy, with reference to the distinction of freedom in "Social, Ethical and Anthropological" styles. Spinoza's conception of freedom both conforms to the explanations of social, ethical and anthropological freedom, and has also been separated from all views of freedom because he says that there is no freedom. Because, in Spinoza, freedom is an illusion, that is, because people do not know the reasons of their actions, they consider themselves free. However, according to Spinoza, a person who has knowledge of the causes can be a free person.

Key Words: Spinoza, Causality, God, Will, Freedom

* Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Doktor Öğretim Üyesi. haluk_asar2@hotmail.com

Giriş

Felsefe tarihinde özgürlük kavramı üzerine Antikçağdan itibaren düşünülmüştür. Aslında felsefenin diğer konuları için de bunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte özgürlük aynı zamanda pratik bir problem olması bakımından oldukça önemlidir. Böylece özgürlük problemi; düşünce, inanç ve siyasal alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda özgürlüğün bir tanımını yapacak olursak “kişinin kendi kendisini belirlemesi, yönlendirmesi ve düzenlemesi durumu, ahlaki öznenin, kendi tercihlerine, akla dayalı kararlarına ve iradesinin buyruklarına göre eyleyebilmesi durumu”¹ olarak kullanılmaktadır. Ancak felsefi bir problem olarak özgürlüğü ele aldığımızda özgürlüğün ortaya çıkış durumlarına baktığımız zaman çeşitli özgürlük açıklamalarıyla karşılaşırız. Bu anlamda İoanna Kuçuradi'nin özgürlüğü antropolojik özgürlük, etik özgürlük ve toplumsal özgürlük olarak üçe ayırması bize filozofları incelerken yol gösterici olmaktadır.

Özgürlüğe bu üç yaklaşımdan bakarsak antropolojik özgürlük; insanın özgürlüğü sorun edildiğinde, özgürlük insanın bir olanağı, insanı diğer canlılardan ayıran ana yapı özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkar. İnsanın değeri olan bu olanak insanların tüm etkinliklerinde ve kişilerarası ilişkilerde, eylemde karşımıza çıkmaktadır. İnsanın özgür olabilmesi ise kişiler tarafından gerçekleştirildiğinde, yani olanak halinden etkinlik haline geçtiğinde özgürlük bir kişi özelliği olarak, yani etik özgürlük olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre “değerleri bilen ve hesaba katarak yaşayan” kişilerin değeridir etik özgürlük. Son olarak toplumsal özgürlüğe baktığımızda bireyin özgürlüğü ve devletin özgürlüğü ayrımı kendini gösterir. Bireyin özgürlüğü ahlaksal ve hukuksal özgürlük olarak karşımıza çıkar. Ahlaksal özgürlük, kişinin içinde bulunduğu toplumun değer yargılarına aykırı eylemlerinde tepki görmemesi şeklinde ortaya çıkar. Hukuksal özgürlük ise kişinin temel hakları ve kişiye tanınan haklar olarak karşımıza çıkar. Temel haklar, kişilerin yalnızca insan olmalarından kaynaklanan haklardır. Tanınan haklar ise kişinin temel haklarını koruyucu nitelikte olan sosyal, ekonomik ve siyasal özgürlüklerdir. Son olarak devletin özgürlüğü, bir devletin başka devletler karşısında özgürlüğü ve o devletin kurum ve kuruluşlarının bağımsızlığı olarak karşımıza çıkar.²

Özgürlük anlayışlarına bu perspektiften baktığımızda ilkçağdan günümüze kadar gelen süreci kategorik olarak değerlendirmek mümkün

¹ Cevizci, Ahmet. *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Paradigma Yay. 2005).

² Kuçuradi, İoanna. *Uludağ Konuşmaları: Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları*. (Ankara: TFK, 2009). S. 7-8. Ve ayrıca Kuçuradi, İoanna. *Çağın Olayları Arasında*. (Ankara: TFK, 2010). 32-34.

gözükmektedir. İlk çağın genel bir tutumu olan zorunluluk anlayışı Platon ve Aristoteles' te antropolojik tarzda özgürlük tasarımı geliştirmelerinin bir nedenidir. Örneğin Platon'un özgürlük hakkındaki görüşleri "Devlet" kitabından çıkartabiliriz. Platon, "Devlet" adlı kitabında halkın mutluluğu elde edebilmesi için nasıl bir devlet kurulmalı, nasıl yönetilmeli, kim yönetmeli, devletin yurttaşları ne gibi niteliklere sahip olmalı, yöneticinin nitelikleri, kim kiminle evlenmeli, kişiler nasıl davranmalı, eğitim ve öğretim nasıl olmalı ve buna benzer sorulara cevap bularak ideal bir devlet kurmaya kalkışır. Ancak sorulardan da anlaşılacağı üzere Platon, toplumsal yapı içerisinde insanların özgürlük alanını neredeyse hiçe indirmiştir. Ancak devletin 10. kitabında "er mitosu" diyalogunda özgürlüğün altı çizilmiştir. Bir erin Hades' te (ölüler diyarı) gördüklerini anlatmasından ibarettir diyalog. Buradan hareketle şunları söyleyebiliriz. Platon, her insanın kendi hayatlarını kendilerinin seçtiğini vurgular. Dolayısıyla bu seçimde Tanrı rol oynamaz, sorumluluk seçen kişiye aittir.³

Platon herkesi seçtiği hayattan sorumlu tutarken aynı zamanda insanların bu hayatları seçerken iyice düşünüp taşınmaları gerektiğini vurgular. Çünkü bu seçim aynı zamanda insanın kaderini belirleyen bir seçimdir. İnsanın kendi kaderini seçmesi ise insanların bu dünyada başına gelen olaylar yüzünden boş yere üzülmüş kaygılanmamaları gerektiğini işaret etmektedir. Platon'un "Devlet" kitabında "Er Mitosu"na baktığımızda insanın kaderinde ne varsa onu yaşayacağını bu durumda insanların kendilerini üzmesinin anlamsız ve boşuna olduğunu görmekteyiz. Madem kader var ve kaderlerimize uymak zorundayız o halde özgür olabilmemiz için ne yapmamız gerekmekte sorusuna Platon'un cevabı, bizler belki kaderlerimizi değiştiremeyiz ama iyice düşünüp taşındıktan sonra iyi bir hayat seçebiliriz olacaktır. Dolayısıyla Platon için erdemli, yani iyi bir hayat seçen kişi kaderine göğüs gerebilir.⁴ Antikçağın en önemli bir diğer filozofu Aristoteles'in özgürlük görüşü ise Platon'un görüşlerinden farklılık göstermektedir. Her ne kadar Platon'da olduğu gibi özgürlük ile zorunluluk, bilgi, tercih ve erdem kavramları arasında bir ilişki olsa da özgürlüğün bir olanak olduğunu ifade eder Aristoteles. Aristoteles'e göre bilge insanın en temel özelliği özgür ve dolayısıyla erdemli bir insan olmasıdır. Bu bakımdan özgür olabilmemizin yolu bilgiden geçmekle birlikte, özgürlük bilen insanın tercih etmesine dayanmaktadır. Böylece

³ Platon. *Devlet*, Çev. Selahattin Eyüboğlu ve M.Ali Cimcöz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005) s.276

⁴ Platon. *Devlet*, Çev. Selahattin Eyüboğlu ve M.Ali Cimcöz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005) s.278.

Aristoteles için tercihte bulunmak özgür olabilmek için gerekli koşuldur. Aristoteles için tercih ise, elimizde olan şeyleri (yani başlangıcı bizim elimizde olan, bizler için olanaklı olan şeyleri örneğin iyi davranmak, kötü davranmak, içki içmek v.b.) enine boyuna düşündürmektir.⁵ Dolayısıyla Aristoteles için özgürlük kişinin bir olanağı olmaktadır.

Ortaçağın, Hristiyanlık kökenli özgürlük anlayışı yine bu kategoride değerlendirilir. Bunun yanı sıra Descartes'ın antropolojik tarzda özgürlük anlayışı felsefelerinin merkezinde yer almıştır. Özgürlüğün ikinci anlamında etik tarzda özgürlük gelmektedir. Buna göre değerleri bilen ve buna göre eyleyen kişilerin özgürlüğü olan bu anlayışı savunuların başında Kant gelmektedir. Kant, özgürlüğü insan aklının bir olanağı olarak görmüştür. Kant'a göre akıl, insanı diğer canlılardan ayıran ve onu özgür kılan özel bir yetidir. Görünümlere ait bir varlık olarak insan akıl yetisi sayesinde eylemlerinde bu dünyanın doğal nedenlerinde sınırlanabilmekte ve bir ahlak yasasına bağlanabilmektedir. Kant bu anlamda insan varlığının hem nedensel zorunlulukla hem de akıl yetisi sayesinde ahlaksak gereklilikle eyleyebileceğini düşünür.⁶ İşte Kant'ta özgürlük burada kendisini gösterir. İnsan akli sayesinde bu dünyadaki nedensellikten sınırlanabilir çünkü o hem bu dünyaya hem de kavranılan dünyaya ait bir varlıktır. Dolayısıyla insanın kendisi özgür bir neden olabilir. İnsanın özgür bir neden olması onun doğanın zorunluluğuna göre değil aklın buyruğuna göre eylemesi anlamına gelir. Daha sonra ise 19.yy' da Schopenhauer etik özgürlük anlayışı geliştirmiştir. Ancak Schopenhauer, Kant gibi insan aklını yücelterek yapmamıştır bunu; o, etik özgürlüğü istek ve arzularını olumsuzlayan kişinin özelliği olarak belirlemiştir. Çünkü Schopenhauer'e göre bizler eylemlerimizde aslında genel iradenin boyunduruğu altındayızdır. Bu bakımdan bizlerin sahip olduğu öznel iradeler kendi amacını yerine getirmek için eylemde bulunduğu yanılığına kapılır. Gerçekte ise genel irade kendi amacını bireysel iradede ortaya koymaktadır.⁷ Bu bağlamda evrende bir özgürlükten bahsedilemez, çünkü her şey genel iradenin isteği ile gerçekleşir. Fakat yine de insan için özgürlük ahlak alanında istemenin olumsuzlanmasıyla ortaya çıkabilir demektir Schopenhauer.

Son olarak toplumsal özgürlük boyutunda incelediğimizde, özgürlüğün ancak toplum içerisinde kendisini ortaya çıkardığını söyleyen Marx'ı örnek

⁵ Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. Çev. Saffet Babür, (Ankara: Kebikeç Yayınevi, 2005). s.52.

⁶ Kant, Immanuel. *Prolegomenai*. Çev. İonna Kuçuradi ve Yusuf Örnek, (Ankara: TFK, 1995). s.98-99.

⁷ Schopenhauer, Arthur. *Aşkın Metafiziği*. Çev. Selahattin Hilav, (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2002). s.18.

gösterebiliriz. Marx'ta özgürlük, doğadan ayrılıp kendini ortaya koyan üretici insandan sosyal insana doğru gelişen bir süreçtir. Bu durumda özgürlük olanak olarak insanda hep bulunmaktadır. Ancak bu özgürlük, antropolojik özgürlük olarak değil de gerçekleştirebileceğimiz bir olanak olarak kendisini gösterir. Bu durumda doğadan ayrılarak kendi yaşamını kuran ilk insanda özgürlük kısıtlıdır sadece doğa karşısında bir özgürlük sağlanmıştır. Ancak insan daima bilgisel açıdan gelişmekte olduğu için bilim ve teknoloji sayesinde doğayı kontrol altına almaya başlamış ve bu gelişme insanın özgürlüğünü daha da arttırmıştır. Burada bilgi ve özgürlük paralel bir şekilde ilerlemektedir ancak buraya kadar gerçekleştirilen özgürlük, elde edilen bir özgürlüktür ve henüz oluşmuştur. Marx'ta tam anlamıyla özgürlük ise kendisini bilinçte değil toplumsal ilişkilerde gösterir. Çünkü Marx'a göre insanı insan kılan bilinç değildir aksine onun bilincini var eden de bu ilişkiler diyalektiklidir. " İnsanı insan eden bilinç değil, bilinci bilinç eden insandır, daha açık bir deyişle maddesel diyalektiktir. Bilinç birbirleriyle çatışan birbirleriyle birleşen, birbirlerini etkileyen maddesel (bilinç dışı) etmenlerin insan kafasında yansımalarıyla oluşmaktadır."⁸ Marx'a göre, insanlar özgürlüklerini toplum içinde ortaya çıkarırlar. Ona göre toplum da diyalektik bir şekilde ilerlemektedir. Diyalektik bir şekilde ilerleyen toplum bireyi de etkiler ve bir zorunluluğa sürükler yani birey içinde yaşadığı koşullar tarafından belirlenir. İnsanın özgürlüğü de bu belirlenimin dışına çıkabilme ve koşullarını değiştirebilme gücünde saklıdır. Ancak yaşanan toplumsal koşullar insanın elinden bu gücü almaktadır. Marx kapitalizmi insanın özgürlüğünü elinden alan tam da böyle bir sistem olarak görür. Bu yüzden özgürlük tam manasıyla kendisini sosyalizmde gösterir.

Felsefe tarihinde özgürlüğün imkanı problemine bahsedilen üç kategoriden baktıktan sonra Spinoza'nın özgürlük problemindeki özel yerini artık ortaya koyabiliriz. Spinoza'da özgürlük 'kendilik bilinci' ile yakından ilişkilidir. Ona göre özgürlük, herhangi bir neden tarafından belirlenmemişlik değildir. Tersine o bir belirlenmedir. Ancak bize yabancı olan, dıştan olan bir neden tarafından değil, bizim kendimiz tarafından belirlenmemizdir. Spinoza'nın özgürlük anlayışı felsefesiyle bütünlük içindedir. Bu yüzden Spinoza'yı felsefesiyle birlikte ele almak gerekmektedir. Spinoza'nın felsefesi ve özgürlük düşüncesi arasındaki ilişkiyi incelemek için "Etika" adlı yapıtının derin analizi yeterli olacaktır.

⁸ Hançerlioğlu, Orhan. *Başlangıcından Bugüne Kadar Özgürlük Düşüncesi*. (İstanbul: Varlık Yayınları, 1977). 145.

Spinoza Felsefesinde Özgürlük

17. yy felsefesinin Descartes'la birlikte en önemli filozoflarından biri de Spinoza'dır. Spinoza, Descartes felsefesinden oldukça etkilenmiş hatta 'Etika' adlı kitabını da geometrik düzene göre hazırlamıştır. Ancak Spinoza, Descartes'ın her görüşüne katılmamıştır hatta ona karşı olarak yine aynı kitapta Descartes'ın üç töz anlayışına karşı tek töz olduğunu ayrıca yaratıcı ve sınırsız özgür iradeye sahip olan Tanrı ve Tanrı'ya göre daha sınırlı bir özgür iradeye sahip olan insan anlayışına karşı olarak bir yaratıcı Tanrı'nın olduğunu ve bu evrende ne Tanrı'nın ne de insanın özgür iradesinin olmadığını savunmuştur. Spinoza'ya göre, özgürlük bir erdemdir dolayısıyla özgürlük doğuştan değil kazanılan bir güçtür. Bunu daha iyi anlayabilmek için Spinoza'nın özgürlük tanımına bakmamız gerekir. Spinoza başka bir şeyden dolayı değil de kendisinin bir zorunluluğundan kaynaklanan etkinliğe özgür⁹ demektedir.

Spinoza'ya göre, kendi tabiatının zorunluluğuna tesir eden yani kendi kendisinin nedeni olan sadece Tanrı'dır. Bu anlamda Tanrı'dan başka özgür olan bir varlık mevcut değildir. İnsandaki özgürlük bir yanılsamadır insanlar kendi eylemlerinin nedenlerini bilmediklerinden dolayı kendilerini özgür sanmaktadırlar. Bu anlamda bilgi beraberinde özgürlüğü getirmektedir. Ancak bu bilgi nedenlerin asıl bilgisi yani Tanrı bilgisidir. Spinoza'ya göre en büyük bilgi Tanrı'nın bilgisidir ve insanlar ancak bu bilgiye sahip oldukları zaman erdemli ve özgür olurlar. Spinoza'nın özgürlük anlayışı görüldüğü gibi felsefesinin de en önemli unsuru olan Tanrı anlayışı ile yakından ilişkilidir. Bu anlamda Spinoza'da özgürlük probleminde geçmeden önce onun felsefine bir göz atmamız gerekmektedir.

I. Tanrı

Spinoza kendinden önceki felsefelerin (Ortaçağ ve Descartes anlamında) aksine Tanrı'nın bir yaratıcı güç olmadığını onun içkin bir neden olduğunu savunan bir görüşle felsefesini oluşturmuştur. Descartes'ta bulunan ve birbirine indirgenemeyen iki sonsuz (madde ve ruh) ve bir sonlu töz (Tanrı) anlayışına karşılık Spinoza'ya göre, evrende tek töz vardır ve ona göre töz "kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edindiğimiz şeydir."¹⁰ Spinoza, tözün özü olarak algıladığımız şeylere sıfat (attribut), başka bir şey yardımıyla tasarladığımız şeye ise tavr (modus) demektedir. Evrende tek

⁹ Spinoza, Baruch. *Etika*. Çev.Hilmi Ziya Ülken, (Ankara: Dost Kitapevi, 2006). 32-I. T.7.

¹⁰ 31-I.T.3-36-I.Ö.6'nın S.

bir töz olmasının nedeni ise var olan her şeyin kendinde veya başka bir şeyde var olmasından kaynaklanır ve sadece Tanrı kendi kendisinin nedeni (causam sui) olduğu için ondan başka töz var değildir. Eğer başka bir töz daha olmuş olsaydı o da bir tözden meydana gelmiş olacaktı, ki bu mümkün değildir. Çünkü Spinoza'ya göre her nedenden zorunlu olarak bir eser meydana gelir dolayısıyla bu evrenin iki nedeni olamaz ve aynı zamanda bir töz başka bir tözü meydana getirseydi tözlerden biri ötekinin eseri olunca ancak nedenin bilgisi aracılığı ile kavranacak dolayısıyla töz (kendi başına var olan) olmaktan çıkacaktır. Bu anlamda Tanrı'dan başka bir töz olamaz. Çünkü "Mutlak olarak sonsuz bir varlığa, yani sonsuz sıfatları olup başsız ve sonsuz (ezeli) özü bu sonsuz sıfatlardan her biriyle ifade edilmiş olan cevhere Tanrı diyorum."¹¹

Spinoza, felsefesinde evreni kurarken Tanrı'yı ilk neden olarak görmüş diğer her şeyi ondan çıkartmıştır. Çünkü ona göre Tanrı var olan biricik cevherdir ve var olduğunu gördüğümüz hiçbir şey cevher olmadığı için var olan her şey Tanrı'sız ne var olabilmekte ne de tasarlanabilmektedir. Ona göre var olan her şey ve aklın hayal edemeyeceği sonsuz tavırlar Tanrı'nın tabiatının zorunluluğundan ortaya çıkmıştır.¹² Buradan anlaşılacağı üzere Tanrı her şeyin içkin nedenidir. Tanrı'nın dışında kendiliğinden var olan bir şey yoktur. Spinoza'ya göre Tanrı zorunlu olarak var olduğundan aynı zamanda o ezeldir. Tanrı'nın varlığının ezeli olması ise onun varlığını oluşturan özün yani sıfatların da ezeli olmasını gerektirir¹³ Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, eğer Tanrı şeylerin varlığının nedeni (causa esendi rerum) ve bu evren Tanrı'dan, Tanrı'nın sıfatlarından ibaretse ve aynı zamanda Tanrı'nın varlığı ve özü bir ve aynı şey ise yani ikisi de ezeli ise "Alemde yayılmış bütün tikel şeyler, Tanrı'nın sıfatlarının duygulanışlarından ya da Tanrı'nın sıfatlarını filan ve filan belirli tarzda ifade eden tavırlardan başka bir şey değildirler."¹⁴

Buraya kadar Spinoza'nın Tanrı hakkındaki görüşleri ele alındı. Kısaca değinilecek olursa: Ona göre, Tanrı zorunlu olarak vardır, tektir, kendi tabiatının zorunluluğu ile etki eder, her şeyin özgür nedenidir, onuz hiçbir şey var olmaz veya tasarlanamaz. Ancak şunu belirtmedik, Tanrı bütün bunları özgür iradesi ile mi gerçekleştirmektedir? Spinoza'ya göre kesinlikle hayır. Çünkü Tanrı'da özgür irade yoktur, Tanrı sonsuz gücünün bir sonucu olarak her şeyi zorunlulukla gerektirmiştir. Eğer ki Tanrı'da özgür irade

¹¹ 32-I.T.6

¹² 50-I.Ö.16

¹³ 55-I.Ö.20

¹⁴ 58-I.Ö.25'in SN.

yoksa bunun sonucu (ki evrende tözden ve onun tavırlarından başka bir şey yoktur) olarak evrende bir özgür iradenin olması imkansızdır.¹⁵

Bunu daha iyi anlayabilmek için Spinoza'nın yaratıcı tabiat (Nature Naturentee) ve yaratılmış tabiat (Nature Naturee) ayırımına bakmak gerekmektedir. Spinoza'ya göre yaratıcı tabiat kendi başına var olan ve kendi başına tasarlanan şeydir. Yaratılmış tabiat ise Tanrı'nın sıfatlarının bütün tavırlarının zorunluluğundan çıkmış olan şeydir. Spinoza'ya göre, yaratıcı tabiat derken anlamamız gereken Tanrı veya Tanrı'nın sonsuz sıfatları iken; fiil halinde zihin (fiil halinde çünkü bilme etkisinde anlamında) ve irade yaratılmış tabiattandırlar. Çünkü onlar düşüncenin (sıfat) bir tavrından ibarettirler. Bu bakımdan sonlu ya da sonsuz bir irade, kendisinin var olması ve bir eser meydana getirmesi için bir nedene ihtiyaç duyar ve böylece, ona özgür denemez, yalnızca zorunlu ve zorlama neden denir.¹⁶ Böylece Tanrı'nın özgür irade ile meydana getirmedeği ortaya konmuş oldu. Çünkü iradenin var olması için bir nedene ihtiyacı vardır. Bu anlamda evrende her şey Tanrı'dan bir zorunlulukla çıkmıştır ve şeyler meydana geldiklerinden başka türlü olamazlar. Çünkü onlar önceden Tanrı tarafından böyle gerektirilmişlerdir.

Spinoza'da, Tanrı'nın yarattıklarını yaratmamada ya da yarattıklarından başka bir şey yaratmada özgür olmadığını gördük. Bu nedenle Tanrı özgür irade ile eylemeyez ancak Tanrı'nın varlığını belirleyen hiçbir dışsal neden olmadığı için Tanrı özgürdür diyebiliriz. Spinoza felsefesinde Tanrı çok önemli yer tutmaktadır ancak yaratıcı bir Tanrı'nın ve mucizelerin olmadığını savunması onun Yahudilikten aforoz edilmesine yol açmıştır. Ayrıca bu düşüncelerinden dolayı Hristiyanlar da ondan nefret etmişlerdir.

II. Bilgi

Spinoza felsefesinde Tanrı anlayışından artık insanın neden kendini özgür sandığına geçebiliriz. Burada insanın bilgisizliği çıkmaktadır; yani insanlar kendi eylemlerinin nedenlerini bilmedikleri için kendilerini özgür sanmaktadırlar. Biraz daha açarsak Spinoza'ya göre, Tanrı'nın sonsuz sıfatları olduğunu söylemiştik ancak bizler bu sıfatlardan sadece ikisini bilebiliriz, yani düşünce (cogitatio) ve uzamı (extensio). Spinoza'ya göre, düşünce Tanrı'nın bir sıfatı olduğundan dolayı Tanrı düşünen bir varlıktır diyebiliriz. Bununla birlikte uzam da Tanrı'nın bir sıfatı olduğundan Tanrı uzamlı bir varlıktır sonucu çıkmaktadır.¹⁷ Tanrı'nın düşünen ve uzamlı

¹⁵ 60-I.Ö.29.

¹⁶ 63-I.Ö.32' nin K.

¹⁷ 80-II.Ö.2.

olması; tabiatta var olan her şeyin kendisinin ve fikrinin Tanrı'da var olmasını gerektirir. Spinoza'ya göre fikir, ruhun bir kavramıdır. Daha açık bir ifadeyle Spinoza'ya göre düşünce Tanrı'nın bir sıfatıdır, fikir de düşüncenin bir tavrıdır. Dolayısıyla bu fikir Tanrı'da mevcuttur. Aynı şey cisim, yani uzamlı şey için de geçerlidir. Çünkü "fikirlerin düzen ve bağlantısı, şeylerin düzen ve bağlantısının (connexion) aynıdır."¹⁸ Böylece Tanrı'nın tabiatından çıkan şekilsel şey ile onun fikri aynı düzende ve aynı bağlantıda Tanrı'dan çıkar. Spinoza bunu bir örnekle şöyle açıklar: "tabiatta var olan bir daire ile var olan bir dairenin fikri Tanrı'da vardır yani nerden bakarsak bakalım şeylerin aralarında hep aynı düzen ve aynı bağlantı vardır. Bu doğrultuda tekil bir objede olan her şeyin bilgisi, sırf bu objenin fikrine sahip olması bakımından Tanrı'da vardır"¹⁹ diyebiliriz.

Her şeyin nedeni olan ve bu nedenlerin bilgisine sahip olan Tanrı'dan insanın özüne geçerse töz taibati gereği tek ve parçalanamaz olduğundan onun varlığı insanın özüne ait olamaz diyebiliriz.²⁰ Bu durumda insanın özü Tanrı'nın sıfatlarının tavrılaşmalarından oluşmuştur. Spinoza'ya göre, insanın özü düşünme tavrıyla kurulmuştur ve bu tavrılardan ilki fikirdir. Ona göre, insan ruhunun varlığını ilk meydana getiren şey bir fikirdir ama fiil halinde var olan tekil bir şeyin fikridir. Bu durumda insan ruhunu meydana getiren fikrin objesi bedenden başkası değildir ve Spinoza'ya göre, bu bedende ruh tarafından kavranmayan hiçbir şey yoktur. Daha açık bir ifade ile az önce söylediğimiz gibi Tanrı her şeyin bilgisine sahip olduğu için insan ruhunu meydana getiren fikrin objesini de bilmek zorundadır. Eğer Tanrı bu bilgiye sahip ise bu şeyin bilgisi ruhta da olacaktır. Çünkü ruh düşünen bir şeydir, düşünce ise Tanrı'nın özünü oluşturan sıfatlarından birisidir. Buradan şu sonuç çıkar "insan can (tin) ve tenden ibarettir ve insanın teni onun hakkındaki duygumuza uygun olarak vardır."²¹

Spinoza'ya göre insan teni (bedeni) bir çok cisme etki eder ve bir çok cisimden etki alır. İnsan ruhu ise bedende olup bitenleri algılar. Spinoza'ya göre insan ruhu bunları algılamakla kalmaz o aynı zamanda bedene etki eden cisimlerin tabiatlarını da tasarlar. Yani dış cisimlerden edindiğimiz fikir aslında bizde oluşan fikirlerden başka bir şey değildir. Kısacası insan ruhu sadece kendi bedeninin duygulanışlarını bilebilmektedir. Ve daha da önemlisi insan ruhu kendi bedenini de bedeninin diğer cisimlerden etki alması veya onları etkilemesi ile yani fiil halinde olduğu için yani duygulandığı için

¹⁸ 82-II.Ö.7.

¹⁹ 85-II.Ö.9'un Ö.S.'nin K.

²⁰ 86-II.Ö.10.

²¹ 89-II.Ö.13' ün Ö.S.

var olduğunu bilebilmektedir.²² Spinoza'ya göre, insan ruhunun kendisini, bedenini ve tüm diğer cisimleri bedeninin duygulanışlarından elde ettiği fikirlere göre bilmesi insan ruhunda bilgilerin upuygun (adequate) değil aksine bulanık, eksik ve karışık bilgiler olduğunu gösterir. Spinoza'ya göre upuygun fikir "obje ile ilişkisi olmadan kendi başına göz önüne alınca doğru bir fikrin bütün içsel (intrinsic) özellikleri ya da adlandırmalarıdır."²³

Spinoza'ya göre yanlışlık veya hata upuygun olmayan (inadequate) fikirlerden kaynaklanmaktadır. Çünkü yalnızca upuygun fikirler Tanrı'da bulunurlar ve kesin doğrudurlar. Yanlışlığın sebebi olan bu upuygun olmayan fikirler de objelerinin tabiatından çıkarlar ama bunlar yanlış tasarlanmışlardır, insan ruhu doğru tasarlayarak upuygun bilgiyi bulabilir. Bu durumda insan ruhu, insan bedeninin ve onu daima uygulandıran bazı cisimlerin ortak özelliğini görürse ve bu özellik bütünde de varsa onu upuygun olarak tasarlayabilir ayrıca bedeninin diğer cisimlerle ortak ne kadar özelliği varsa ruhta da o oranda upuygun bilgi oluşur.²⁴

Bu açıklamalardan sonra Spinoza felsefesinde bilgi çeşitlerine geçebiliriz. Ona göre üç tür bilgi vardır. Birincisi bulanık bir deneyden kaynaklanan bilgidir. Burada anlığımız dışardaki şeylerden etkilenmemize bağlı olarak belirli ideler oluşturur²⁵ Bu bilgi türünün kaynağı hayal gücüdür ve bu türden bir bilgi yanlışlığın biricik kaynağıdır. Burada şeylerin bağlantısı raslantısal görünür, yani hayal gücü bunları bu şekilde tasarlar. İkinci bilgi türü ise akıl (ratio) bilgisidir. Akıl bilgisi hayal gücüne bağlı bilgiden farklı olarak şeylerin fikirleri hakkında ortak kavramlar oluşturmamızı sağlar²⁶ Spinoza'ya göre akıl şeyleri tabiatları gereği, yani zorunlulukla kavrar ve bu yüzden upuygun dolayısıyla doğru bilgiler elde eder. Son bilgi türü ise intüitif (sezgisel) bilgidir ve akıl bilgisine dayanır. Spinoza'ya göre bu bilgi "Tanrı'nın sıfatlarının şekilli özü hakkındaki upuygun fikirlerden şeylerin özü hakkında upuygun fikre kadar yayılır."²⁷ Bu bilgi türü ikinci bilgi türü gibi zorunlu olarak doğrudur. Spinoza'ya göre bu iki tür bilgiye sahip olan kişiler bildiklerinden şüphe etmezler yani bildiklerini bilirler.

Spinoza'ya göre, bildiğinin doğru olduğunu bilen kimse bir şeyi en iyi bilen, yani o şey hakkında upuygun fikri olan kişidir. Bir şeyin upuygun bilgisine sahip olan dolayısıyla Tanrı'nın ezeli ve sonsuz özü hakkında bilgi edinmiş olacaktır. Spinoza'ya göre bu bilgiden bir çok şeyin upuygun

²² 100-II.Ö.19.

²³ 78-II.T.4.

²⁴ 110-II.Ö.38.

²⁵ 113-II.Ö.40 Sch2.

²⁶ A.g.e.

²⁷ A.g.e.

bilgisini çıkartabiliriz. Çünkü her şeyin nedeni Tanrı'dır ve biz Tanrı'nın ezeli ve sonsuz özünü bildiğimiz için artık evrende edinemeyeceğimiz upuygun bir bilgi kalmaz. Bunu da insanlar üçüncü tür bilgi yardımıyla yaparlar. Spinoza'ya göre, bu tür bir bilgi nedenler dizisinde edilgin olan insanın şeyler veya duygulanışlar karşısında etkin olmasını sağlar. Dolayısıyla fikirlerimiz upuygun olmadığı zamansa zorunlu olarak edilgin bir ruha sahip oluruz²⁸ Bu da bize gösteriyor ki ruhta ne kadar çok upuygun bilgi varsa ruh o derece etkin olabilmektedir. Spinoza'ya göre şeyleri bu bilgi tarzı ile kavramak tek tek varlıkların meydana getirdiği sistemli bütünü kavramaktır yani Tanrıyı kavramaktır. Tanrıyı bilmek ise ruhun en yüce mutluluğudur.

III. Yanılgı

Bu açıklamalardan insanların neden kendilerini özgür sandıkları ortaya çıkmaktadır. İnsanlar hareketlerinin nedenlerini bilmediklerinden dolayı kendilerini özgür sanmaktadırlar. İnsanların kendilerini özgür sanmalarının bir sebebi de insani etkilerin iradeye bağlı olduklarını sanmalarıdır. Oysa ruhta özgür bir irade yoktur. Spinoza'ya göre, ruh düşünmenin bir tavrıdır dolayısıyla o bir neden tarafından gerektirilmiştir, yani ruhun bir şeyi istemesi başka bir neden tarafından gerektirilmiştir. Spinoza'ya göre, irade bir şeyi olumlama ya da olumsuzlama yetisidir sadece. Yoksa ruh arzu etmek, anlamak, sevmek vb. için hiçbir yetiye sahip değildir, aksine ruhta herhangi bir fikri olumlama veya olumsuzlamadan başka bir istek yoktur. Bu durumda irade ve zihin aynı olmaktadır.²⁹ Spinoza'ya göre, irade ruhun varlığını sürdürme çabasıdır. Çünkü her şey kendi varlığını sürdürme çabasıdır ve gösterilen bu çaba o şeyin özünü gerçekleştirmesinden başka bir şey değildir, yani varlığını sürdürme çabası tekil şeylerin özünü oluşturmaktadır. İşte Spinoza'ya göre, varlığını sürdürme çabası ruhun iç bilgisinden kaynaklıysa irade adını almaktadır. Fakat varlığını sürdürme çabası bir bütün olarak, yani beden ve ruh olarak tekil şeyden oluştuysa iştah adını almaktadır. Spinoza'ya göre, irade ve iştah arasındaki fark ise "Arzu hem bir iştahdır hem de bu iştahın şuuruna sahip olmaktır."³⁰

Varlığını koruma ve sürdürme çabası tekil şeylere bu çabalarına yardımcı olacak her şeyi iyi göstermektedir, yani bir şeyi istemesinden dolayı o şey ona iyi görünmektedir. Spinoza buradan ruhun duygulanışlarının kaynağını açıklar bir başka ifade ile ruhta sevgi, kin, sevinç, keder v.b neden

²⁸ 131-III.Ö.1.

²⁹ 122-II.Ö.49'un Ö.S.

³⁰ 139-III.Ö.9' un S.

oluşturduğunu açıklar. Ona göre, bu duygulanışların (affection) hepsi ruhun bir dış nedenden etkilenmesinden kaynaklıdır. Bu durumda ruh varlığını rahatsız edici, gücünü azaltıcı şeyleri hayal etmekten nefret eder ve onun varlığından dolayı keder duyar aksi durumda, yani kendisine iyi gelen bir şeyi sever ve onun varlığından sevinç duyar. Az önce de bahsettiğimiz gibi bizim için iyi olan bizim istediğimiz şeydir ve istediğimiz şey bizde sevinç yaratmaktadır. Bu durumda sevdiğimiz şey iyi, nefret ettiğimiz şey de kötü olmaktadır. Bunun sonucu olarak herkes kendi duygulanışlarına göre hangi şeyin iyi hangi şeyin kötü olduğuna karar verir.

Spinoza'ya göre, tek bir insan tek bir objeden değişik zamanlarda farklı şekilde duygulanabildiği gibi çeşitli insanlar aynı objeden aynı anda çeşitli şekilde duygulanırlar ve buna göre o şey hakkında hüküm verirler. Bu durumda insanların duygulanışları gibi yargıları de birbirinden farklıdır. Bu duygulanışlar yani arzu, sevinç, keder ve bunlardan çıkmış diğer duygulanışlar hayal gücüne bağlı kaldığı müddetçe edilgilendir. Başka bir ifadeyle ruh bu duygulanışların upuygun fikrine sahip değildir, ruh bunların tabiatını bilmediği için hayal etmekte ve zorunlu olarak pasif durumda kalmaktadır. Ancak arzu ve sevinç etkin olabilmektedir³¹ Bu tür etkin duygulanışlar ruhun upuygun fikirler tasarladığı zaman ortaya çıkmaktadır. Ruh ise upuygun fikirleri ancak akıl sayesinde tasarlayabilmektedir. Bu durumda yanlışlığın nedeni bilgisizliktir, yani akılla hareket etmemekten kaynaklanmaktadır. Spinoza'ya göre, akıl kendi tabiatına aykırı bir şey istemez dolayısıyla akıl insana gerçekten fayda sağlayan şeyi ister.

IV. Erdem

Spinoza yanlışlığın sebebini belirledikten sonra özgürlük anlayışına geçmeden son adım olarak erdemi görür. Ona göre, erdemli olmak "Mutlak olarak erdemle işlemek bizde aklın yönetimi altında asıl faydalının aranması ilkesine göre varlığını korumak, işlemek ve yaşamaktan (bu üç şey bir ve aynı şey demektir) başka bir şey değildir."³² Bu bakımdan insan aklını kullanarak kendine faydalı olanı (varlığını koruma anlamında) ararsa ve bunun sonucu ne kadar fazla upuygun bilgiyle eyleser o kadar güç sahibi olur ve erdem kazanır. Anlaşılacağı üzere erdem kendini koruma çabasıdır ancak bu çaba akılla gerektirildiğinde insan tabiatına uygun olur. Çünkü akıllı bir varlık olan ruh, bilgiye kendisini götürenden başka hiçbir şeyin kendisine faydalı olmadığını bilir. Bu durumda bizim için iyi olan bizi

³¹ 178-III.Ö.58.

³² 216-IV.Ö.24.

bilgiye götürendir. Spinoza'ya göre, en üstün bilgi Tanrı bilgisidir. Çünkü ruha en faydalı şey Tanrı bilgisidir. Tanrı bilgisi ruhun en üstün erdemidir. O halde Tanrı bilgisi ruhun özünü oluşturur diyebiliriz.

Spinoza'ya göre, insanlarda ruhun özünü oluşturan Tanrı bilgisi ne kadar fazla ise insanlar o derece aklın ilkelerine göre hareket eder. Ona göre, akıl ilkeleriyle hareket eden kimse erdemli ve bilgili bir kişidir ve bu kişi kendisi için istediği iyiliği başkası için de istemektedir. Bu bakımdan akıl ilkeleriyle hareket eden kişiden daha faydalı tekil bir şey yoktur ve bir insana başka bir insandan daha faydalı tekil bir şey olamaz.³³ Ancak Spinoza'ya göre, akıl ilkelerine göre yaşayan insanlar çok azdır, çünkü çoğu insan tabiatları gereği bir içtepi ile eylemektedirler, yani şehvet iştahına göre eylemektedirler. Bu şekilde eyleyen insanlar kendilerini dış şeylere göre yönetilmeye bırakan kişilerdir. Bu kişiler edilgindirler, kendi tabiatlarının gerektirilmesine göre değil de bir dış neden tarafından gerektirilmişlerdir. Bu ise güçsüzlüktür. Spinoza'ya göre, güçlülük (varlığını koruma çabasından dolayı güç artar) erdemli olmak yani aklın ilkelerine göre yaşamaktır. Bu anlamda namuslu olmak, ahlaklı olmak aklın ilkelerine göre hareket eden insanların bir özelliğidir. Spinoza'ya göre, akla uygun hareket eden kişi "gelecekteki daha büyük bir iyiliği şimdiki daha az bir iyiliğe ve şimdiki daha az kötülüğü gelecekteki daha büyük kötülüğe tercih eder."³⁴

V. Özgürlük

Buraya kadar Spinoza iki tür insanın varlığını belirtmeye çalışmıştır. Birinci tür insan yaptığı şeyin nedenlerini bilmeyen, pasif ve sadece şehvet iştahına göre yaşayanlardan oluşur. Burada ruh şeyleri bedenün süresine bağlı olarak tasarlar, yani ruh beden duygulanışlarının etkisi altında şeyleri tasarlamaktadır. Bu yüzden dış nedensellik tarafından belirlenirler. Bu tür insanlara Spinoza köle demektedir. Bu insanlar tutkularına tabi oldukları için kendi refahlarına olan şeyi bilmezler, kendi doğalarını bilmezler. Öte yandan bu insanlardan birlik oluşturulamaz, çünkü tutkular temelinde insanlar gerçek bir birliktelik gösteremezler.

Spinoza'ya göre iyi, arzularımızın doyurulması durumunun adıdır. En yüksek iyi ise en yüksek arzularımızın doyurulması, yani varlığımızı koruma çabasıydı. Bu arzunun kaynağı ise akıldı. Spinoza'ya göre, akla uygun davranmak ise tabiatımızı zorunluluğundan çıkan şeyleri yapmaktan başka bir şey değildir. Akıllı insanlar acı duymazlar, pişman olmazlar çünkü bu duygulanışlar kötüdür ve insanın etki gücünü azaltan şeylerdir. Akılla

³³ 222-IV.Ö.35.

³⁴ 248-IV.Ö.57.

eyleyen kişi Spinoza'ya göre, erdemli bir kişidir. Çünkü erdem, şehvet arzularının azalmasını mümkün kılmaktadır. İşte Spinoza'ya göre ikinci tür insan, yani özgür insan böyle bir insandır. Başka bir deyişle bu tür insanlar kendi arzularının kaynağını bilen ve aklın ilkelerine göre hareket eden insanlardır.

Bir duygulanış bizim tarafımızdan ne kadar iyi bilinirse ruh onun etkisinde o kadar az kalır, ve dolayısıyla o kadar az edilgin olur.³⁵ Bu durumda biz beden duygulanışlarını akıl sayesinde biliriz ve bunları değiştirebiliriz. Bunu ise üçüncü tür bilgi tarzıyla yaparız, çünkü ancak sezgi sayesinde upuygun bilgiye ve Tanrı bilgisine ulaşabiliriz. Spinoza'ya göre, bilge kişi güç bakımından yalnız şehvet arzusuna göre hareket eden bilgisizden üstündür. Çünkü o, nedenlerin upuygun bilgisine sahiptir, zorunluluğun farkındadır ve akıl tarafından yönetilmektedir. Diğer insanlar özgür insan gibi nedenlerin bilgisine sahip değildir, bu yüzden nedenlerin kölesidir. Ancak özgür insan bu nedenlerin bilgisine sahiptir çünkü o, Tanrı bilgisine sahiptir. Spinoza'ya göre, Tanrı bilgisine sahip, erdemli (özgür) insan bu bilgisinden dolayı Tanrı'yı aynı zamanda sevmektedir. Tanrı sevgisine sahip olan özgür insanın mutluluğu gelip geçici şeylerden kaynaklı mutluluk gibi sınırlı değildir, aksine onun mutluluğu en yüksek mutluluktur ve sınırsızdır. Spinoza için özgür bir insanın bilgeliği ölüm hakkında değil, hayat hakkında derin bir düşüncedir (meditation).³⁶

Özgür insan yaşamak ister, varlığını korumak ve etki yapmak ister bu yüzden onun bilgeliği yaşam hakkındadır. Spinoza insanın özgürlüğünü erdemle, bilgiyle yani akla uygun yaşamakla bağlantılandırmaktadır. Bu anlamda Ona göre "akılla yönetilen insan, ortak fermana, kamusal emre göre yaşadığı sitede, yalnız kendi kendisine boyun eğmiş olduğu yalnızlık halindekinden daha hürdür."³⁷ Böylesi bir özgürlük, özgür bir toplum olanağını da beraberinde getirir. Aklın yasalarına göre yaşamamızın ve bu anlamda özgür olmamızın güvencesi ise, Spinoza'ya göre, demokrasidir. Ona göre, insanları akla aykırı talepleri bakımından sınırlamak ve onları olabildiğince aklın denetimine sokmak demokrasinin biricik amacıdır. Bu anlamda Spinoza'nın devlet anlayışına kısaca değinmek gerekmektedir.

VI. Devlet

Spinoza'ya göre, insanlar doğal hallerinde var olmak ve varlığını devam ettirmek için her türlü hakkı kendi gücünden alır, yani bir kişinin ne kadar

³⁵ 267-V.Ö.3'ün S.

³⁶ 249-IV.Ö.67.

³⁷ 253-IV.Ö.73.

gücü varsa o kadar hakkı vardır. “Doğal hak ile, öyleyse, her şeyin kendileri uyarınca olduğu doğanın yasalarını ya da kurallarını, yani doğanın gücünün kendisini anlıyorum.”³⁸ Daha öncede bahsedildiği gibi güçlü olmak ve erdemli olmak aynı şeylerdi Spinoza için. Çünkü erdemli kişi akla uygun hareket eder ve şeylerin upuygun bilgisine sahip olur. Şeylerin upuygun bilgisine sahip olan erdemli kişi artık pasif değil, nedenlerin bilgisine sahip olmakla etkindir yani özgürdür. Bu anlamda Spinoza’ya göre, herkes akla uygun hareket etmez “Ama insanlar akıldan ziyade kör arzularıyla davranırlar.”³⁹ Bu tür insanların varlığını sürdürme çabaları tutkularına bağlıdır. Spinoza’ya göre, tutkularına tabi olan yani öfkenin, kıskançlığın, nefretin ve bencilliğin kurbanı olan insanlar doğal halde birbirine düşmandır, çünkü doğal halde herkes kendi bencilliğini geliştirmeye çalışmaktadır. Oysaki Spinoza’ya göre, “Güçlerini birleştiren insanların sayısı arttıkça, bu kişilerin sahip oldukları hak da artar.”⁴⁰ Buradan anlaşılacağı üzere varlığını sürdürme çabası doğal halde tehlikelidir, ancak yardımlaşma ve güçlerini birleştirme sayesinde insanlar haklarını güven altında tutabilmektedirler. Bunu da insanlar aralarında sözleşerek sivil halde yani devletin yasaları altında yaparlar. Spinoza’ya göre, kendi esenliklerini korumak için devleti kuran insanlar artık ortak bir iradeye göre hareket etmek zorunda kalırlar.

Spinoza’ya göre, genel irade yoluyla bu gücü elinde bulunduranlar devlette önemli kararları (yasama, yürütme, savaşıma vb.) alma yetkisine sahip olurlar. Eğer bu yetkiler “tüm Multitudo (halk yığını) tarafından oluşturulmuş bir meclise aitse, kamu iktidarına demokrasi denir. Eğer meclis seçilmiş bazı kişilerden oluşuyorsa, bu aristokrasi ve, nihayet, kamu işlerinin yürütülmesi ve dolayısıyla iktidar tek bir kişiye aitse, bu da monarşi dediğimiz şeydir.”⁴¹ Spinoza’ya göre, bütün güç tek bir kişinin ya da grubun elinde toplanırsa bu bireylerin haklarını ve güçlerini kısıtlar. Monarşi tek kişinin gücüne göre yönetim olduğu için kısa sürede yıkılır. Çünkü kralın vereceği keyfi kararlar çoğunluğun yararına aykırı olabilmekte ve çoğunluğun krala devrettiği yetkiyi ondan geri almasıyla sonuçlanabilir.

Aristokratik yönetim biçiminde ise yönetim belli bir grubun elindedir ve bu kişiler belli yetenekleri veya konumlarından dolayı seçilirler. Spinoza bunlara soylu insanlar (patricios) demektedir ve mecliste bir patrisyeni yine bir patrisyen seçmektedir. Dolayısıyla bu soylu kişiler yönetime daima

³⁸ Spinoza, Baruch. *Tractatus Politicus*. Çev. Murat Erşen, (Ankara: Dost Kitapevi, 2007). 16/4.

³⁹ 16/5.

⁴⁰ 20/13.

⁴¹ 21/17.

kendi yakınlarından birilerini veya zengin kişileri seçerler. Bunu da doğal güdüleri ile yaparlar, çünkü bütün insanları tanıyamazlar ve sadece yakınlarını tanıyıp güvendikleri için onları seçerler. Bu yüzden halkın eşit şekilde yönetimde bulunma şansı azalır. Dolayısıyla hakkı ve gücü kısıtlanmış bir insan özgürlüğünü gerçekleştiremez.

Oysa devletin kuruluşu nedeni bu değildir. Spinoza'ya göre, devletin kuruluşu nedeni insanların haklarını birbirlerinin haklarına müdehale etmeyecek tarzda ayarlaması ve bu anlamda yasalar oluşturmasıdır. Ona göre, bunu sağlayabilecek yönetim şekli ise demokrasidir. Demokratik yönetim tarzı tüm halkın refahını düşünerek yasalarını yapar. Spinoza'ya göre, hangi yönetim biçimi olursa olsun itaat etmek şarttır. Ancak iradenin tek bir kişinin veya belli bir grubun elinde bulunan yönetim halkın genel refahını sağlayamamaktadır. Ama demokraside egemen güç halk olduğundan halkın çoğunluğunun kendi refahına, yani akla aykırı bir karar vereceği düşünülemez. Demokrasi, insanların özgürlüklerini kısıtlamaz aksine onları akla uygun yaşamaları bakımından teşvik eder yani demokrasi, özgürlüğün koruyuculuğunu üstlenir.

Sonuç

Platon'un özgürlük anlayışı Devlet'in 10. kitabındaki 'er mitosu'nda kendini gösterir. Burada özgürlük antropolojik tarzda yani insanın bir olanağı olarak ele alınır. Platon'da kişi kaderinde bir zorunluluğa uymasına rağmen seçimlerinde özgürdür. Kişi seçimleriyle erdemli bir hayat yaşayabilir demektir Platon. Ona göre erdemli bir hayat seçen kişi zorunluluğun bilincinde olup buna uygun davrandığı için özgür olan kişidir. Aristoteles'in özgürlük anlayışı da Platon'un özgürlük anlayışı ile paraleldir. Ancak Aristoteles bilgi ile özgürlük arasında sıkı bir bağ olduğunu belirtmekle kişinin taşıyıcısı olan etik özgürlük anlayışına kaymaktadır. Buna göre özgürlük kişinin başlangıcı kendi elinde olan şeyi, yani bizim için olanaklı olan şeyleri iyice düşünüp taşındıktan sonra bir tercihte bulunmasıdır. Bu anlamda özgürlük insanın bir olanağıdır ve insanı herhangi bir şeyden ayıran özelliktir.

Orta Çağ'da özgürlük fikrinde ise genelde özgür irade kavramı vardır. Bunun sebebi ise Antikçağın insan merkezli anlayışından çıkılması insanı ikinci plana atan Tanrı merkezli bir anlayışa geçilmesidir. Bu anlamda insanlarda bir özgür iradenin olması demek yaptıklarından sorumlu tutulması anlamındadır, yani insan eylemleri sonucunda Tanrı'ya hesap vermek zorundadır. Bu durum ise hem Tanrı varlığını hem de özgür irade kavramını zorunlu kılmıştır.

18. yy' da en belirgin filozof olarak Kant'ın özgürlük anlayışına yüklediği anlam her ne kadar insan türünün akıl sahibi bir varlık olmasından kaynaklı olduğu düşünülse de daha çok kişinin yapısal özelliği olarak ele alındığı görüldü. Çünkü Kant'ta özgürlük gereklilik alanına yükselebilmek için bir köprüdür ve bu köprü kişilerde gerçekleşen ahlaki eylemlerdir. Dolayısıyla özgürlük akıl sahibi olan ve bu dünyanın nedenselliğinden sıyrılarak gereklilik alanının yasalarını kavrayarak eylemde bulunan kişinin bir özelliğidir.

19. yy da ise iki filozofu değerlendirdik. Bunlardan ilki Schopenhauer ikincisi Marx'tı. Schopenhauer Kant'ın etkisinde kalarak felsefesini geliştirmiştir. Onun özgürlük anlayışı da Kant'ta olduğu gibi etik anlamda, yani kişinin bir özelliği olarak değerlendirilebilir. Ancak Schopenhauer, Kant gibi akli yücelterek etik özgürlüğü benimsememiştir. O, daha çok kötü olan bu evrende genel iradenin bireysel isteme üzerindeki tahakkümünden, insanların doyumsuzluğu yüzünden istemelerinin sınırsızlığından ve bunun sonucunda insanların mutsuzluğa sürüklenmesinden bahsetmiştir. Bu anlamda Schopenhauer istemenin olumsuzlanması ile kişilerin özgür olabileceğini belirtmiştir. Marx'ın ise özgürlüğü daha çok toplumsal bağlamda değerlendirdiği görüldü. Bu bağlamda insanların özgür olabilmesi diyalektik bir süreç sonunda toplumsal alanda kendini göstermekteydi.

Spinoza'da özgürlük sorununa geçildiğinde özgürlüğün bir yanılsama olduğu, yani insanların kendi eylemlerinin nedenlerini bilmediklerinden dolayı kendilerini özgür sandıkları görüldü. Bunun yanı sıra Spinoza felsefesinde sadece insanların değil Tanrı'nın da bir özgür irade ile hareket etmediği belirtildi. Çünkü Spinoza'da irade yaratılmış tabiattandır. Buna göre sonlu veya sonsuz bir iradenin var olması için bir nedene ihtiyaç vardır; Tanrı ise her şeyin zorunlu nedenidir dolayısıyla Tanrı iradesinin bir nedeni olamaz, yani Tanrı'da özgür irade yoktur. Tanrı yaratıklarını yaratmamada ya da yarattıklarından başka bir şey yaratmada özgür değildir, ancak Tanrı her şeyin özgür nedenidir diyebiliriz. Bu anlamda Tanrı'nın varlığını belirleyen hiçbir dışsal neden olmadığından dolayı Tanrı özgürdür denilebilir.

Buradan tekrar insanın özgürlüğüne geçildiğinde özgürlüğün bir erdem olduğu belirtildi. Erdem ise insanın akli ile kendisine faydalı olanı araması ve upuygun bilgiyle bunu gerçekleştirilmesi olarak kendini göstermektedir. Anlaşılacağı üzere erdem kendini koruma çabasıdır ancak bu çaba akılla gerektirildiğinde insan tabiatına uygundur. Görüldüğü gibi Spinoza'da insanın özgür olması aklını kullanabilmesi demektir. Bu bağlamda insanın

özgür olmasının koşulu aklını kullanarak upuygun fikirler elde etmesine bağlıdır. Bir şeyin upuygun bilgisine sahip olan kişi ise Tanrı'nın ezeli ve sonsuz özü hakkında bilgi edinmiş olacaktır. Dolayısıyla Spinoza'ya göre en büyük bilgi Tanrı'nın bilgisi olduğundan, insanlar ancak bu bilgiye sahip oldukları zaman erdemli ve özgür olurlar.

Spinoza'nın, aklını kullanarak erdemli olan özgür insanı diğer insanlardan ayırdığı görüldü. Ona göre diğer insanlar tutku ve arzularına göre hareket ederler. Bu insanlar yaptıkları eylemin nedenlerini bilmezler. Bu insanlara Spinoza köle demiştir. Ancak aklını kullanarak upuygun bilgilerle eyleyen insan bu dünyanın zorunluluğunun farkındadır ve eylemlerini gerçekleştirirken nedenlerin kölesi olmaz. İşte Spinoza ancak bu şekilde eyleyen insanın özgür olabileceğini söyler. Çünkü o, nedenlerin upuygun bilgisine sahiptir, zorunluluğun farkındadır ve akıl tarafından yönetilmektedir. Bununla birlikte özgürlük yalnızca demokratik bir toplumda varlığını sürdürebilmektedir. Böylece Spinoza'da özgürlük, özgürlüğün ortaya çıkması bağlamında ele alınan üç yaklaşımı da içermektedir. İnsan doğası gereği kendi refahını gerçekleştirmeye çalışır. Bu ise Spinoza için asıl erdem olan insanın yaşamda kalma gücüdür. Burada Spinoza'nın antropolojik anlamda özgürlüğe yöneldiği düşünülebilir, ancak Spinoza bir adım daha ileri giderek insanın yaşamda kalma gücünün akılla dolayısıyla bilgi ile temellendirilmesi gerektiğinin söyleyerek etik özgürlüğü de kendi görüşüne dahil eder. Son olarak özgürlüğün kalıcı olması için ise demokratik bir toplumu şart koşarak toplumsal özgürlük görüşünü de kendi özgürlük görüşüne ekler. Bununla birlikte Spinoza, özgürlüğün olmadığını söylemesi bağlamında tüm özgürlük görüşlerinden de ayrılmıştır.

Kaynakça

- Aristoteles. (2005) Nikhomakhos'a Etik, (Saffet Babür, Çev.), Kebikeç Yayınevi Ankara.
- Cevizci, Ahmet. (2003). Felsefe Terimleri Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Hançerlioğlu, Orhan. (1977) Başlangıcından Bugüne Kadar Özgürlük Düşüncesi, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Kant, Immanuel. (1995) Prolegomenai (İonna Kuçuradi ve Yusuf Örnek, Çev.), TFK, Ankara,
- Kuçuradi, İoanna. (2009) Uludağ Konuşmaları: Özgürlük, Ahlak, Kültür Kavramları, TFK, Ankara.
- Kuçuradi, İoanna. (2010) Çağın Olayları Arasında, TFK, Ankara.
- Platon. (2005) Devlet, (Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Schopenhauer, Arthur. (2002) Aşkın Metafiziği, (Selahattin Hilav, Çev.), Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Spinoza, Baruch. (2006) Etika, (Hilmi Ziya Ülken, Çev.), Dost Kitapevi, Ankara.
- Spinoza, Baruch. (2007) Tractatus Politicus, (Murat Erşen, Çev.), Dost Kitapevi, Ankara.